

POPULAČNÍ VÝVOJ A EKONOMICKÁ AKTIVITA OBYVATEL ČESKÉ REPUBLIKY V LETECH 1993 – 2002 A VÝHLED DO ROKU 2050

Radka RUTAROVÁ, Česká národní banka, Praha

1. Úvod

Nabídka práce každé populace (vyjadřovaná většinou ukazatelem míry ekonomické aktivity) je determinována její velikostí, deformacemi v její věkové struktuře a mírami ekonomické aktivity podle věku. Zatímco početnost a struktura dané populace je přímo určena demografickým vývojem v posledních přibližně sto letech a změny v této struktuře lze tedy relativně dobře předvídat, míry ekonomické aktivity podle věku jsou podmíněny spíše ekonomicky, politicky a kulturně, a proto vykazují značnou variabilitu v čase a v různých zemích. Např. současný trend prodlužování doby studia mladých lidí snižuje jejich ekonomickou aktivitu, vedle toho prodlužování věku odchodu do důchodu má opačný efekt u starších věkových skupin; v období déle trvající recese se zpravidla zvyšuje podíl ekonomicky aktivních obyvatel; v některých zemích je zakázána ekonomická aktivita žen atd. Nicméně i míry ekonomické aktivity podle věku jsou samy o sobě ovlivněny demografickými trendy. Poznání populačního vývoje a věkové struktury příslušné populace jsou tedy nezbytnými východisky analýzy její ekonomické aktivity.

Pro českou ekonomiku byl dlouhodobě charakteristický vysoký stupeň zapojení práceschopného obyvatelstva do pracovního procesu jako výsledek plné zaměstnanosti mužů a vysoké zaměstnanosti žen, vyplývající především z pracovní povinnosti, ale i ekonomických podmínek v rodinách. Specifické míry ekonomické aktivity (resp. míry ekonomické aktivity podle věku) se prakticky neměnily a hlavním zdrojem růstu početnosti pracovní síly byl růst celé populace. Rozdíly v početnosti generací vstupujících do věku nejvyšší intenzity ekonomické aktivity měly z tohoto důvodu významný dopad na početnost ekonomicky aktivní populace.

Po roce 1989 se však situace začala obracet. Změněné sociální, ekonomické a politické podmínky vyvolaly změny v demografickém chování lidí, stejně jako změny v jejich pracovním nasazení (ekonomické aktivitě). Vliv populačního růstu na početnost ekonomicky aktivní populace se začal snižovat a na významu začaly nabývat různorodé změny v mírách ekonomické aktivity podle věku. Změny v růstu populace a deformace ve věkové struktuře přesto zůstávají významnou determinantou změn v ekonomické aktivitě obyvatelstva ČR. V budoucnu jejich význam navíc vzroste v důsledku dopadu současného nepříliš slibného demografického vývoje české populace.

Hlavním cílem statí je objasnit činitele, jež v současnosti předurčují ekonomickou aktivitu české populace, dále odhadnout vliv těchto činitelů na míru ekonomické aktivity a na početnost ekonomicky aktivní populace a konečně popsat vyhlídky do budoucna. Samotná analýza ekonomické aktivity české populace následuje až za stručným popisem klíčových charakteristik populačního vývoje v ČR v minulém století s tím, že hlavní pozornost je zaměřena především na období posledního desetiletí tohoto století. V úvodní části jsou současně uvedeny hlavní

závěry populační prognózy o očekávaném vývoji české populace v období do roku 2050.¹⁾

2. Populační vývoj České republiky

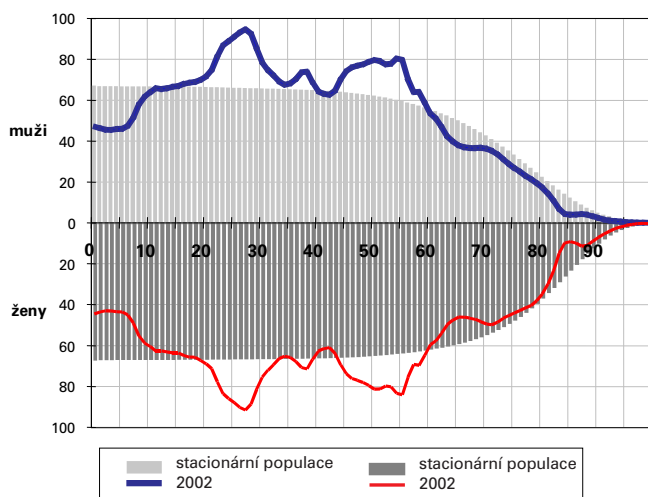
Populační vývoj každé země je odrazem úrovně porodnosti, úmrtnosti a migrace v této zemi. Vedle toho je ovlivněn i dalšími demografickými událostmi, mezi něž patří sňatečnost, rozvodovost, potratovost atd. Ty mají přímý dopad na úroveň porodnosti a úmrtnosti. Studium a sledování populačního vývoje v sobě proto zahrnuje i sledování vývoje těchto demografických událostí.

Při posuzování dopadů populačního vývoje na trh práce je klíčové sledovat zejména vývoj věkové struktury obyvatelstva, resp. především významné změny a „deformace“ v této věkové struktuře, které jsou odrazem změn v reprodukčním chování dané populace v určitých obdobích.

Věková struktura každé populace (neboli počet osob v jednotlivých věkových skupinách) je výsledkem vývoje úrovně porodnosti, úmrtnosti a migrace v předchozích zhruba 100 letech. Deformace věkových struktur jsou pak především odrazem kolísání úrovně porodnosti. Již jednou vzniklé nepravidelnosti v početnosti generací ovlivňují další populační vývoj a mají za následek další nepravidelnosti v budoucnu. Charakteristickým znakem většiny evropských populací je, že jejich věkové struktury jsou nyní značně nepravidelné. Ani populace České republiky není výjimkou.

Graf 1

Věkové složení obyvatelstva v roce 2002 a stacionární typ populace (v tisících)

Pramen: ČSÚ a vlastní výpočet.

1) Stať vychází z ročních dat, resp. v případě ekonomicky aktivní populace z ročních průměrů a v případě populace celkem z dat k 1. 7. příslušného roku (tj. z tzv. středních stavů). Data byla získána v zásadě ze tří zdrojů: údaje o ekonomicky aktivní populaci z Výběrových šetření pracovních sil (Trh práce..., 2003), údaje o celkové populaci z publikací Pohyby obyvatelstva (1990 – 2002) a údaje o očekávaném populačním vývoji do roku 2050 z populační prognózy katedry demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty UK z roku 2002 (Projekce obyvatelstva..., 2002).

Období obou světových válek a hospodářské krize 30. let 20. století byla v České republice podobně jako v případě ostatních evropských populací charakteristická nízkou úrovní porodnosti. Poválečná období pak byla typická tzv. kompenzačními natalitními vlnami. V České republice však došlo k vzestupu úrovně porodnosti již od počátku 40. let, tj. v době nacistické okupace. Na počátku 60. let naopak došlo k jejímu poklesu v souvislosti s legalizací umělého přerušování těhotenství (potratový zákon z roku 1958). V polovině 60. let následovalo mírné oživení úrovně porodnosti v důsledku přijetí pronatalitních opatření a poté opět pokles na konci 60. let v důsledku probíhající společensko-ekonomické krize. Velmi výrazně se ve věkové struktuře české populace projevil navazující prudký vzrůst úrovně porodnosti v první polovině 70. let 20. století v důsledku přijetí dalších pronatalitních opatření a její současný hluboký pokles od poloviny 90. let minulého století. Ročníky 1974 a 1975 jsou tak posledními početně silnějšími generacemi v české populaci.

Současný pokles porodnosti v ČR, který pozorujeme od poloviny 90. let 20. století, odráží probíhající proces tzv. druhého demografického přechodu, který je obecně charakterizován především odkládáním rodičovství do vyššího věku a omezováním počtu dětí v rodině. V průběhu 70. a 80. let 20. století prošla podobnou změnou v demografickém chování obyvatel i řada evropských demokratických států, v bývalých zemích sovětského bloku byl tento vývoj pozastaven specifickým politickým nastavením. V 80. letech minulého století tak Česká republika patřila společně s ostatními socialistickými zeměmi mezi populace s relativně nejvyšší úrovní porodnosti a vyznačovala se koncentrací plodnosti do mladého věku žen. O to rychleji a intenzivněji reagovali mladí lidé na změněnou politickou a sociálně ekonomickou situaci v zemi po roce 1989. Výsledkem je nyní výrazný propad počtu narozených dětí. Česká republika se v současnosti řadí k zemím s vůbec nejnižší úrovní porodnosti, a to i přesto, že do věku dříve nejvyšší intenzity plodnosti (20 – 24 let) nyní dospěly nejpočetnější generace žen z první poloviny 70. let 20. století. To je však do velké míry způsobeno zmiňovaným odsouváním rodičovství do vyššího věku, neboť zatímco v roce 1981 byl průměrný věk matek majících dítě 24,7 let (u prvního dítěte 22,4), tak v roce 2002 to bylo 27,8 let (u prvního dítěte 25,6).

Skutečnost je tedy taková, že zatímco v 80. letech minulého století se rodilo ročně v průměru 135 tis. dětí, na konci let 90. to bylo již jen v průměru 90 tis. dětí. Úhrnná plodnost na jednu ženu²⁾ tak klesla z 2,0 v roce 1981 na 1,17 v roce 2002, tj. hluboko pod hypotetickou hranici zachování (populace 2,1 dětí na jednu ženu). Nejnížší počet narozených dětí a nejnižší hodnota úhrnné plodnosti byly zaznamenány v roce 1999 a od té doby dochází k nepatrnému nárůstu. Tento nepříznivý vývoj navíc vyústil v trvalý úbytek českého obyvatelstva přirozenou měnou, který zaznamenáváme od roku 1994. Od tohoto roku ročně umírá více lidí než se narodí dětí.

Popsaný vývoj kolísání úrovně porodnosti má za následek zmiňované deformace ve věkové struktuře populace, resp. má za následek existenci početně silnějších a slabších ročníků (generací). V případě ČR patří mezi nejsilnější generace v souladu s tím, co bylo uvedeno, generace z let 1947 – 1957 a 1973 – 1979. Mezi nejméně početné pak generace z druhé poloviny 90. let 20. století.

V případě úrovně úmrtnosti pozorujeme na rozdíl od úrovně porodnosti více-méně stabilní vývoj v průběhu celého sledovaného období. Již od skončení druhé světové války, ale především od 70. let 20. století, dochází k neustálému poklesu

2) Úhrnná plodnost udává počet dětí, které by se narodily jedné ženě během reprodukčního období za podmínek zachování stabilních hodnot specifických měr plodnosti.

úrovně úmrtnosti včetně kojenecké a prodlužuje se naděje dožití. Tento vývoj je důsledkem zejména neustálého zlepšování zdravotní péče, změny životního stylu a lepší dostupnosti kvalitnějších potravin. V roce 1981 byla naděje dožití ve věku 0 u mužů 67,2 let a u žen 74,3 let. V roce 2002 to bylo u mužů 72,1 let a u žen 78,5 let. Ovšem i přes neustálé zlepšování úmrtnostních poměrů české populace je intenzita úmrtnosti u nás ve srovnání s vyspělými zeměmi Evropy relativně vysoká. (Např. nejvyšší hodnoty naděje dožití při narození dosáhli v roce 1999 muži ve Švédsku – 77,1 roku a ženy ve Švýcarsku – 82,5 roku.)

Vedle vývoje úmrtnosti a porodnosti v populačním vývoji ČR během 90. let 20. století značně vzrostl oproti minulosti význam migrace. Změny v politické orientaci po roce 1989 a následně otevření hranic umožnily svobodný pohyb osob přes hranice. Dřívější nelegální emigrace se stala legální, přesto se již v roce 1991 změnila Česká republika z emigrační země na imigrační. Přírůstky migrací však nedokázaly zabránit úbytkům obyvatelstva přirozenou měnou, takže počínaje rokem 1994 se počet obyvatel České republiky snižuje.

Vzhledem k nedokonalé evidenci migrace zůstává migrační saldo dlouhodobě nadhodnocené. Celkový objem zahraniční migrace lze považovat za podhodnocený, neboť problematická a neúplná je především evidence osob vystěhovalých. Registrované změny trvalého bydliště jako základ sledování zahraničního i vnitřního stěhování zachycují pouze část skutečných migračních pohybů a reálná situace v charakteru zahraniční migrace se od úředně evidovaných údajů postupně stále více liší. Do sledování vývoje migračních toků v 90. letech minulého století navíc významně zasáhly dvě události – rozdělení ČSFR v roce 1993 a změna metodiky sledování zahraniční migrace od roku 2001, čímž ztratily údaje o počtech emigrantů a imigrantů návaznost na předchozí léta.³⁾

Věková struktura osob migrujících v letech 1990 – 2002 byla velmi příznivá z pohledu ekonomické aktivity. Po celé období mírně rostlo zastoupení imigrantů v produktivním věku, což je důsledek migrace za prací především ze Slovenska.

Dlouhodobý pokles úrovně úmrtnosti ve spojení se současným významným poklesem úrovně porodnosti v ČR společně přispěly k nastartování procesu tzv. demografického stárnutí populace. Pro tento proces je charakteristické měnění relativního zastoupení věkových skupin v populaci, a to tím způsobem, že klesá podíl dětí a roste podíl starších osob. V důsledku těchto změn pak v delším časovém horizontu dochází i k absolutnímu a relativnímu ubývání početnosti obyvatelstva v produktivním věku a jedinou početně rostoucí skupinou v populaci se stávají osoby starších věkových skupin.⁴⁾ V souvislosti s tím dochází také k růstu průměrného věku.

V České republice jsme zatím svědky spíše první fáze demografického stárnutí populace. Dochází sice k růstu podílu osob ve starších věkových skupinách a k poklesu podílu dětí na celkové populaci, avšak současně dochází i k relativnímu růs-

3) Od roku 1993 se stalo stěhování se Slovenskem zahraniční migrací. Od roku 2001 se do zahraniční migrace podle nové metodiky začali započítávat kromě osob měnících trvalé bydliště i cizinci, kteří u nás žijí na základě udělení víza nad 90 dnů a jejich pobyt zde přesáhl jeden rok. Pokud jim platnost víza vyprší a opouštějí republiku, jsou evidováni jako vystěhovalí. Do statistiky migrace jsou od roku 2001 zahrnuti navíc také osoby, jimž byl udělen azyl (jejich počty jsou však nízké).

4) Demografické analýzy zabývající se stárnutím populace se ve stanovení hranice stáří liší. Světová zdravotnická organizace (WHO) stejně jako OSN definuje staré obyvatelstvo věkovou hranicí 65 let. Některé instituce (např. katedra demografie a geodemografie PříF UK) považují za hranici stáří věk 60 let. Vymezení stáří je významně ovlivněno věkem, v němž vzniká nárok na odchod do důchodu, ten je však v jednotlivých zemích různý. V případě naší republiky je nyní vhodné chápat jako hranici stáří spíše věk 65 let. Z mnoha důvodů však není možno se této hranice držet striktně. Pro některá mezinárodní srovnání je užitečné pracovat s hranicí stáří 60 let a z této hranice vycházet i při srovnávání současnosti a minulosti v případě samotného vývoje v ČR.

Tabulka 1

Pohyb obyvatelstva

Období	Střední stav obyvatel (k 1. 7.)	Stav obyvatel k 31. 12.	Živě narození	Zemřelí	Přírůstek stěhováním	Přírůstek přirozenou měnou	Celkový přírůstek	Hrubá míra přirozeného přírůstu
1960 – 1964 ²⁾	9653680		139343	99053		40290		4,17
1965 – 1969 ²⁾	9847972		141530	111141		30389		3,09
1970 – 1974 ²⁾	9883684		168334	123231		45103		4,56
1975 – 1979 ²⁾	10184415		182386	126169		56217		5,52
1980 – 1984 ²⁾	10319525		142870	132674		10196		0,99
1985 – 1989 ²⁾	10348786		132236	128982		3254		0,31
1990	10362740	10315735	130564	129166	624	1398	2022	0,13
1991	10308682	10317757	129354	124290	2876	5064	7940	0,49
1992	10317807	10325697	121705	120337	11781	1368	13149	0,13
1993	10330607	10334013	121025	118185	5476	2840	8316	0,27
1994	10336162	10333161	106579	117373	9942	-10794	-852	-1,04
1995	10330759	10321344	96097	117913	9999	-21816	-11817	-2,11
1996	10315353	10309137	90446	112782	10129	-22336	-12207	-2,17
1997	10303642	10299125	90657	112744	12075	-22087	-10012	-2,14
1998	10294943	10289621	90535	109527	9488	-18992	-9504	-1,84
1999	10282784	10278098	89471	109768	8774	-20297	-11523	-1,97
2000	10272503	10266546	90910	109001	6539	-18091	-11552	-1,76
2001 ¹⁾	10224191	10206436	90715	107755	-8551	-17040	-25591	-1,67
2002	10200774	10203269	92786	108243	12290	-15457	-3167	-1,52

1) Údaj je revidován na základě konečných výsledků ze Sčítání lidí, domů a bytů z 1. 3. 2001.

2) Průměr za období.

Pramen: Populační vývoj České republiky 1990 – 2002, katedra demografie a geodemografie Prf UK v Praze, 2002; Pohyby obyvatelstva v České republice 1990 – 2002, ČSÚ.

tu produktivní složky populace. Tento vývoj je z hlediska sledování současné ekonomické zátěže obyvatelstva v produktivním věku relativně příznivý, dokonce je nejpríznivější za celé poválečné období. To ukazuje i klesání indexů závislosti a indexu ekonomického zatížení. Za tímto příznivým vývojem však stojí skutečnost, která se v delším časovém horizontu již tak příznivě nejeví. Od roku 1991 v ČR zaznamenáváme trvalý pokles počtu dětí ve věkové skupině 0-14 let (ročně se tento počet sníží v průměru o téměř 50 tis.). To je způsobeno především zmiňovaným poklesem úrovně porodnosti v druhé polovině 90. let 20. století a současně také skutečností, že na konci 80. let byl ukončen přesun početně silných generací narozených v období tzv. baby-boom v první polovině 70. let do skupiny obyvatelstva v produktivním věku. Během posledního desetiletí 20. století tak ubylo v české populaci více než půl milionu dětí ve věku 0-14 let. Při praktické stagnaci (resp. při mírném poklesu) celkového počtu obyvatelstva se podíl této věkové skupiny prudce snížil o 5,4 procentního bodu (z 21,1 v roce 1991 na 15,7 v roce 2002) na historicky dosud nejnižší zaznamenanou hodnotu. Od roku 1997 je tak v české populaci vyšší počet osob starších 60 let než dětí ve věku do 15 let, o čemž vypovídá i hodnota indexu stárí I (viz tabulka 2).

Tabulka 2

Vývoj podílů jednotlivých věkových skupin na celkové populaci, vývoj indexů stárí, indexů závislosti, indexů ekonomického zatížení a průměrného věku populace (data k 1. 7. příslušného roku)

Věk. skupiny, indexy	1961	1970	1980	1991	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
0-14	25,4	21,2	23,4	21,1	19,7	19,1	18,6	18,1	17,6	17,2	16,8	16,4	16,1	15,7
15-64	65,0	66,6	63,1	66,3	67,3	67,8	68,0	68,5	68,8	69,1	69,4	69,8	70,1	70,4
65+	9,3	12,2	13,5	12,6	12,9	13,1	13,4	13,4	13,6	13,7	13,8	13,8	13,8	13,9
15-59	59,7	60,4	59,6	61,1	62,3	62,9	63,4	63,9	64,3	64,7	65,0	65,2	65,4	65,5
60+	14,6	18,4	17,0	17,8	18,0	18,0	18,0	18,0	18,0	18,1	18,2	18,4	18,5	18,8
15+	74,6	78,8	76,6	78,9	80,3	80,9	81,4	81,9	82,4	82,8	83,2	83,6	83,9	84,3
Index stárí I	58,7	86,5	72,3	84,4	91,2	94,0	96,8	99,5	102,2	105,0	108,2	111,9	115,3	119,5
Index stárí II					65,6	68,3	72,2	74,0	76,8	79,4	81,9	84,4	86,0	88,2
Index závislosti I	42,5	35,1	39,3	34,6	31,6	30,5	29,3	28,3	27,4	26,6	25,9	25,1	24,6	24,0
Index závislosti II	24,9	30,4	28,4	29,2	28,9	28,6	28,4	28,2	28,0	28,0	28,0	28,1	28,3	28,7
Index ek. zatížení I	67,4	65,5	67,7	63,8	60,5	59,1	57,7	56,5	55,5	54,6	53,8	53,3	52,9	52,8
Index ek. zatížení II					48,5	47,5	47,1	46,0	45,3	44,7	44,1	43,4	42,6	42,1
Průměrný věk	35,0	35,8	35,4	36,3	36,8	37,0	37,3	37,6	37,9	38,2	38,5	38,8	39,0	39,3

Poznámka: Index stárí I – počet osob ve věku 60 let a starších na 100 dětí ve věku 0-14 let; Index stárí II – počet osob ve věku 65 let a starších na 100 dětí ve věku 0-14 let; Index závislosti I – počet dětí ve věku 0-14 let na 100 osob ve věku 15-59 let; Index závislosti II – počet osob ve věku 60 a více let na 100 osob ve věku 15-59 let; Index ekonomického zatížení I – počet dětí ve věku 0-14 let a počet osob ve věku 60 a více let na 100 osob ve věku 15-59 let; Index ekonomického zatížení II – počet dětí ve věku 0-14 let a počet osob ve věku 65 a více let na 100 osob ve věku 15-64 let.

Pramen: Období 1961 – 1991: Populační vývoj České republiky 1990 – 2002, katedra demografie a geodemografie PříF UK v Praze, 2002; období 1993 – 2002: Pohyby obyvatelstva v ČR 1990 – 2002, ČSÚ a vlastní výpočet.

I v nejbližší budoucnosti (přibližně 5 let) lze očekávat, že věková struktura české populace zůstane z čistě ekonomického hlediska stále relativně příznivá. Po růstu podílu produktivní složky (kterou lze vymezit věkovou skupinou 15 – 59 let či 15 – 64 let) v předchozích deseti letech dojde sice k určité stagnaci, popř. mírnému poklesu tohoto podílu, avšak indexy ekonomického zatížení budou stále poměrně nízké.

Jiná situace nastane zřejmě již po roce 2010, kdy do důchodového věku dospějí silné ročníky narozené v natalitních vlnách po druhé světové válce. Demografické stárnutí se tak stane ještě výraznějším rysem populačního vývoje obyvatelstva České republiky. Zhorší se relace mezi poproduktivní a produktivní složkou populace a zatíženost obyvatelstva ve věku ekonomické aktivity začne významně stoupat. Podstatné z ekonomického hlediska ovšem nebude samotné zvýšení indexu

ekonomické zátěže, ale především změna struktury závislých osob. Mnohem výraznější podíl v ní budou představovat osoby v poproduktivním věku, a to i přes zvýšení hranice věku při odchodu do důchodu, tj. i po posunu věkové hranice u vymezení produktivní složky populace. Proto bude nutné i dále počítat s postupnými úbytky obyvatelstva v produktivním věku v důsledku dalších generačních posunů.

Pro pohled do delší budoucnosti lze využít závěrů některých populačních prognóz, které jsou běžně k dispozici. Vedle ČSÚ, OSN aj. tvoří pravidelně populační prognózy i tým pracovníků katedry demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy. V roce 2002 vytvořili novou populační prognózu do roku 2050, kterou v roce 2003 aktualizovali o výsledky sčítání lidí, domů a bytů 2001. Tato prognóza byla již tradičně sestavena za použití klasického kohortně komponentního modelu demografického vývoje, a to ve třech variantách – střední, nízké a vysoké s tím, že střední varianta vyjadřuje nejpravděpodobnější směr vývoje a krajní varianty představují rámec, z něhož by skutečný vývoj za normálních podmínek, srovnatelných s výchozími, neměl vybočit.

Střední varianta prognózy, stručně řečeno, předpokládá mírný nárůst porodnosti (úhrnná plodnost by se měla zvýšit na hodnotu 1,63 v roce 2050) a pokračování poklesu celkové úrovně úmrtnosti v celém vymezeném období. V případě problematické prognózy migrace předpokládá po celé období prognózy kladné migrační saldo a počítá s průměrným ročním ziskem (kladným migračním saldem) řádově 12 – 13 tis. osob. Hlavním závěrem střední varianty prognózy je, že mezi roky 2020 – 2030 dojde k poklesu počtu obyvatel ČR pod 10 mil. a tomuto průběhu nezabrání ani klesání úrovně úmrtnosti a mírný nárůst porodnosti. Tento nárůst totiž nepovede k významnějšímu nárůstu počtu narozených dětí, neboť do věku nejvyšší intenzity plodnosti budou dospívat ženy ze slabších ročníků, což po období mírného nárůstu a stagnace v počtu narozených dětí nakonec povede dokonce k poklesu počtu narozených dětí. Po roce 2015 navíc nebude docházet k dalšímu poklesu počtu zemřelých v souvislosti se snižováním úrovně úmrtnosti. Prognóza předpokládá opačný vývoj, tedy růst počtu zemřelých po roce 2015 v důsledku zhoršující se věkové struktury, resp. v důsledku posunu početně silných generací narozených po druhé světové válce do věku s podstatně vyšším rizikem úmrtí. Tento očekávaný nepříznivý vývoj v přirozené měně nebude pravděpodobně (podobně jako nyní) kompenzovat ani pozitivní migrační saldo.

Tento předpokládaný vývoj bude mít dalekosáhlé dopady do věkové struktury české populace. Podíl dětí ve věku do 15 let by měl v souvislosti s poklesem počtu narozených dětí v celém období do roku 2050 (s výjimkou roku 2020) klesat. Podobný vývoj v počtu obyvatel bude charakteristický i pro věkovou skupinu 15 - 59 let. Počet obyvatel v produktivním věku by se měl mezi roky 2002 a 2050 dostat ze současné hodnoty cca 6,7 mil. osob, která v historickém kontextu představuje maximum, na úroveň v rozmezí 3,7 až 4,7 mil. osob v roce 2050 podle toho, do jaké míry se naplní prognostické scénáře. To znamená úbytek v rozmezí 2 až 3 mil. osob v této věkové skupině a pokles jejího podílu na celkové populaci ze 65,5 % v roce 2002 na 46,8 % v roce 2050. Přitom se nezmění pouze uvedený početní stav, ale i vnitřní struktura této věkové skupiny, neboť, podobně jak celá populace, bude stárnout i soubor obyvatel v produktivním věku.

Zcela opačným směrem se bude vyvíjet počet starších obyvatel. Podíl osob ve věku nad 60 let by se měl do roku 2050 téměř zdvojnásobit. V současné populaci patří do této věkové skupiny přibližně 1,9 mil. z celkového počtu 10,2 mil. obyvatel, v roce 2050 by jich podle nejpravděpodobnějšího scénáře mělo být více než 3,7 mil. z 9,2 mil. obyvatel. Relativní podíl starších osob v populaci by se tak zvýšil z 19 % na více než 40 %. Významný bude navíc především růst počtu osob v nej-

vyšších věkových skupinách. Pokud by totiž počet osob ve věku nad 60 let skutečně vzrostl ve sledovaném období přibližně na dvojnásobek, potom obyvatel ve věku nad 75 let by bylo přibližně třikrát a nad 85 let dokonce pětikrát více než dnes. V souvislosti s tímto vývojem dojde i k výraznému nárůstu indexu stáří. Zatímco dnes připadne na jedno dítě ve věku do 15 let přibližně jedna osoba ve věku nad 60 let, tak již v roce 2040 bude tento poměr činit přibližně jedna ku třem a bude dále růst. Podobně významně vzroste i index ekonomického zatížení. Ekonomicky a sociálně však bude nejzávažnější trvalé zhoršování relace mezi počty osob v poproduktivním věku a v produktivním věku. Index závislosti vyjadřující tuto relaci (II) pravděpodobně vzroste do roku 2030 ze současných 28,7 % (rok 2002) na téměř dvojnásobek a v roce 2050 by se pak mohl reálně pohybovat mezi 86 % a 91 %. Přitom je nutné upozornit na skutečnost, že prognóza vývoje počtu osob ve vyšších věkových skupinách je relativně spolehlivá (např. na rozdíl od prognózování počtu narozených dětí), neboť je prakticky založena na posouvání počtů již žijících generací do vyššího věku po snížení o předpokládané počty zemřelých na základě uvažování určité úrovně úmrtnosti. Nepříliš příznivé vyhlídky prezentované prognózy jsou tedy téměř nevyhnutelné, pokud se nějakým zásadním způsobem nezmění dosavadní a předpokládané trendy v úrovni úmrtnosti a porodnosti. S ohledem na mechanismus změn demografické struktury však neexistuje příliš velká naděje, že by vývoj šel jinou, sociálně a ekonomicky příznivější cestou.

K podobným závěrům dospěl i prognostický tým OSN. Podle nejnovější demografické prognózy OSN bude obyvatelstvo České republiky v budoucnu patřit mezi nejstarší populace na světě.

Tabulka 3

Očekávaný vývoj počtu obyvatel a jeho věkového složení

	2002 ¹⁾	2010 ²⁾	2020 ²⁾	2030 ²⁾	2040 ²⁾	2050 ²⁾
Střední varianta:						
Počet obyvatel (v tis.)	10203	10205	10170	9964	9589	9167
Podíl dětí do 15 let (v %)	15,7	13,7	13,9	12,8	12,0	12,5
Podíl osob ve věku 15 – 59 let (v %)	65,5	62,7	58,1	55,6	50,1	46,8
Podíl osob starších 60 let (v %)	18,8	23,6	28,0	31,6	37,9	40,7
Index stáří I	119,5	172,3	201,4	246,9	315,8	325,6
Index závislosti I	24,0	21,9	23,9	23,0	24,0	26,7
Index závislosti II	28,7	37,6	48,2	56,8	75,6	87,0
Index ekonomického zatížení I	52,8	59,5	72,1	79,9	99,6	113,7
Nízká varianta:						
Počet obyvatel (v tis.)	10203	10066	9767	9287	8630	7924
Podíl dětí do 15 let (v %)	15,7	13,3	12,7	11,5	10,8	10,9

Podíl osob ve věku 15 – 59 let (v %)	65,5	63,2	59,2	56,6	50,5	46,9
Podíl osob starších 60 let (v %)	18,8	23,5	28,1	31,9	38,7	42,2
Vysoká varianta:						
Počet obyvatel (v tis.)	10203	10280	10397	10373	10197	9978
Podíl dětí do 15 let (v %)	15,7	13,7	14,2	13,1	12,6	13,3
Podíl osob ve věku 15 – 59 let (v %)	65,5	65,6	57,5	55,0	49,6	46,6
Podíl osob starších 60 let (v %)	18,8	23,7	28,3	31,9	37,8	40,1

1) Skutečnost, údaje k 1. 7. (ČSÚ).

2) Údaje k 31. 12.

Pramen: Populační vývoj České republiky 1990 – 2002, katedra demografie a geodemografie PřF UK v Praze, 2002.

3. Vývoj pracovní síly a míry ekonomické aktivity populace České republiky v letech 1993 – 2002

Ekonomický status vyjadřuje základní rozdělení obyvatelstva v produktivním a poproduktivním věku podle zařazení na trhu práce. Tato populace je členěna na ekonomicky aktivní obyvatelstvo a obyvatelstvo ekonomicky neaktivní. Ekonomicky aktivní obyvatelstvo, resp. pracovní síla, zahrnuje všechny osoby ve věku 15 let a starší, které splňují požadavky na zařazení mezi zaměstnané nebo nezaměstnané. Zbývající část populace starší 14 let, kterou nelze zařadit mezi zaměstnané či nezaměstnané, je obyvatelstvo ekonomicky neaktivní. Míra ekonomické aktivity pak vyjadřuje podíl počtu zaměstnaných a nezaměstnaných (pracovní síly) na počtu všech osob starších 14 let (tj. na součtu ekonomicky aktivní a neaktivní populace).

Vývoj pracovní síly určité populace můžeme analyzovat dvojím způsobem. Jednak můžeme sledovat jak se vyvíjí početnost ekonomicky aktivní složky této populace a jednak se můžeme zabývat vývojem míry ekonomické aktivity. Samotný růst početnosti ekonomicky aktivní populace nemusí nutně znamenat růst míry ekonomické aktivity. Pokud je růst početnosti ekonomicky aktivní populace doprovázen více než proporcionálním růstem početnosti neaktivní složky populace, dojde současně k poklesu míry ekonomické aktivity této populace. A tento jev byl skutečně zaznamenán v České republice v letech 1995 – 1999, kdy ekonomicky aktivní populace meziročně rostla v průměru o přibližně 0,3 %, zatímco míra ekonomické aktivity ve stejném období klesla z 61,6 % na 61 %. V následujícím období došlo k poklesu míry ekonomické aktivity na konečných 59,79 % v roce 2002 při současném poklesu ekonomicky aktivní populace o 1,52 % ve srovnání s rokem 1999. V celém sledovaném období let 1993 – 2002 tak klesla míra ekonomické aktivity české populace o 1,63 procentního bodu, zatímco počet ekonomicky aktivních obyvatel byl v roce 2002 i po poklesu v posledních třech letech stále o 0,9 % vyšší než v roce 1993. Vždy je tedy vhodné sledovat změny v početnosti ekonomicky aktivní populace v kontextu vývoje míry ekonomické aktivity a naopak.

Tabulka 4
Ukazatele ekonomické aktivity

Ukazatel	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Mzr. růst populace starší 14 let v %		0,76	0,63	0,45	0,44	0,43	0,38	0,39	-0,07	0,17
Mzr. růst ekonomicky aktivní populace v %		1,07	0,44	0,05	0,22	0,32	0,32	-0,62	-0,77	-0,13
Míra ekonomické aktivity v %	61,41	61,60	61,48	61,24	61,10	61,04	61,00	60,39	59,97	59,79
Mzr. změna v míře ek. aktivity v p. b.		0,18	-0,11	-0,24	-0,14	-0,07	-0,03	-0,61	-0,43	-0,18
Míra ekonomické aktivity žen v %	52,34	52,57	52,31	51,83	51,83	51,96	52,12	51,63	51,26	50,95
Míra ekonomické aktivity mužů v %	71,29	71,40	71,43	71,43	71,12	70,83	70,58	69,83	69,32	69,29

Poznámka: Ukazatele vycházejí ze středních stavů celkové populace (tj. k 1. 7. příslušného roku). U ekonomicky aktivní populace jde o průměrnou roční hodnotu.

Pramen: Pohyb obyvatelstva v ČR 1990 – 2002, ČSÚ; Trh práce v ČR za roky 1993 – 2002, ČSÚ; vlastní výpočet.

Změny v míře ekonomické aktivity, které vypovídají o změnách v rozložení populace starší 14 let mezi ekonomicky aktivní a ekonomicky neaktivní obyvatelstvo, mohou být způsobeny jednak změnami ve věkové struktuře této populace při daných mírách ekonomické aktivity podle věku (popř. i podle pohlaví) a jednak změnami v samotných specifických mírách ekonomické aktivity (tj. v mírách ekonomické aktivity podle věku a popř. pohlaví).

Změny ve věkové struktuře, neboli tzv. deformace ve věkové struktuře, jsou charakteristické pro populace většiny zemí včetně populace ČR a jsou důsledkem různé početnosti jednotlivých generací. Vedle toho se jednotlivé specifické míry ekonomické aktivity významně liší podle věku a pohlaví. V případě ČR bývají tradičně nejvyšší u věkové skupiny 30 – 54 let a nejnižší u věkových skupin 15 – 19 let a nad 60 let. To dokládá tabulka 5, z níž vyplývá, že např. v roce 2002 se specifické míry ekonomické aktivity populace ve věkové skupině 30 – 54 let pohybovaly okolo 90 %, zatímco u věkové skupiny 15 – 19 let to bylo 10 %, u věkové skupiny 60 – 64 let 20,9 % a konečně u věkové skupiny starší 64 let pouze 4 %.

Tabulka 5
Míry ekonomické aktivity (participace) podle věku (v %)

Věk. skupina	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
15-19	35,5	34,8	29,2	25,6	22,9	22,6	20,5	15,0	11,5	10,0
20-24	70,4	71,4	72,6	71,9	71,1	71,7	70,8	70,8	68,9	65,6
25-29	80,8	80,5	81,1	79,5	78,6	79,2	80,3	80,3	79,6	80,0
30-34	89,1	89,0	88,3	87,6	87,9	89,4	87,2	87,1	86,9	85,7
35-39	93,6	93,6	93,2	92,2	91,3	89,7	90,9	92,1	92,2	92,5
40-44	94,1	94,3	94,2	93,9	94,3	93,9	94,8	93,8	94,2	93,7
45-49	92,7	92,9	92,4	92,6	93,4	92,3	92,4	92,9	92,7	93,0
50-54	83,1	83,1	84,0	84,7	85,2	86,7	86,2	85,9	86,9	87,2
55-59	47,4	49,2	51,7	54,1	55,1	52,5	54,1	53,4	54,2	57,9
60-64	18,8	18,6	21,0	22,0	21,5	20,2	19,8	17,7	18,1	20,9
65+	6,0	5,8	5,5	5,4	5,1	4,8	4,6	4,1	4,0	4,0
celkem 15 +	61,41	61,60	61,48	61,24	61,10	61,04	61,00	60,39	59,97	59,79

Poznámka: Podílové ukazatele jsou vztaženy ke středním stavům populace starší 14 let (tj. k 1. 7. příslušného roku). U ekonomicky aktivní populace jde o průměrnou roční hodnotu.

Pramen: Pohyb obyvatelstva v ČR 1990–2002, ČSÚ; trh práce v České republice za roky 1993 – 2002, ČSÚ; vlastní výpočet.

U věkové skupiny 15 – 19 let je nízká ekonomická aktivita dána především tím, že v tomto věku většina mladých lidí studuje a odkládá zahájení své pracovní aktivity do vyššího věku. V případě věkové skupiny nad 60 let je nízká míra ekonomické aktivity naopak důsledkem toho, že v tomto věku řada lidí odchází do důchodu. To dokazuje i statistika důvodů neaktivity ekonomicky neaktivního obyvatelstva ČR. Nejčastějším důvodem je pobírání starobního a invalidního důchodu, který je následován důvody studijními (studium na střední škole, na vysoké škole, příprava na učilišti, návštěva základní školy).

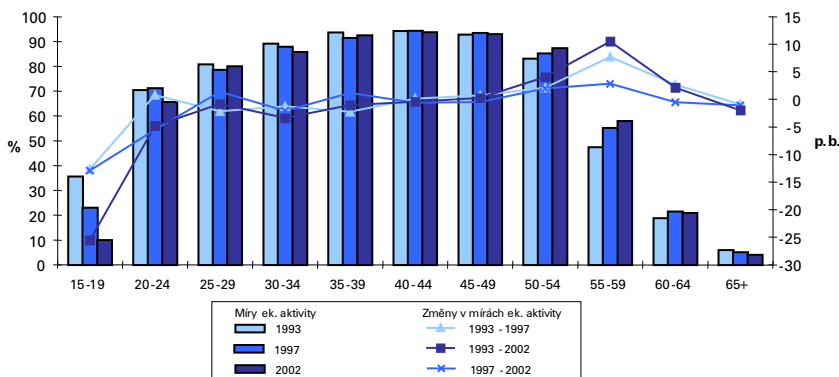
Tím, jak se jednotlivé slabší a silnější generace posouvají do věku s nejvyšší a nejnížší intenzitou ekonomické aktivity, dochází ke změnám v početnosti ekonomicky aktivní populace a současně ke změnám v míře ekonomické aktivity celkové populace, a to i za předpokladu neměnnosti specifických měr ekonomické aktivity podle věku a podle pohlaví.⁵⁾

Pro doplnění je nutné poznamenat, že míra ekonomické aktivity bývá obvykle nižší u žen než u mužů a podobně je tomu i v České republice (viz tabulka 4). V této analýze je však určující diferenciací podle věku, a proto v dalším textu nebudou odlišnosti v ekonomické aktivitě podle pohlaví zohledňovány a specifické míry ekonomické aktivity budou chápány pouze ve smyslu měr ekonomické aktivity podle věku.

Vedle změn ve věkové struktuře jsou druhou determinantou vývoje míry ekonomické aktivity příslušné populace i samotné změny v mírách ekonomické aktivity podle věku. Změny ve specifických mírách ekonomické aktivity u jednotlivých věkových skupin mohou budposilovat dopad změn ve věkové struktuře či mohou působit v opačném směru a naopak tento dopad tlumit.

Graf 2

Vývoj měr ekonomické aktivity podle věku

Pramen: ČSÚ a vlastní výpočet.

5) To neplatí pouze v případě populace, která dlouhodobě vykazuje stacionární typ věkové struktury. Tento typ věkové struktury se vytváří při déle trvajícím poklesu hladiny plodnosti až na úroveň, kdy pouze nahrazuje obyvatelstvo v reprodukčním věku (při dané úrovni úmrtnosti). Početní stav populace zůstává v dlouhodobém pohledu konstantní, dětská a postreprodukční složka jsou téměř v rovnováze. V každém roce se tedy rodí a umírá stejný počet lidí a věková struktura nevykazuje žádné deformace. Počet ekonomicky aktivních osob se u této populace může změnit jen v souvislosti se změnami specifických měr ekonomické aktivity. V realitě se však tento typ věkové struktury dlouhodobě nevyskytuje. Jednotlivé populace (populace jednotlivých zemí) jsou charakteristické různými deformacemi ve věkové struktuře, jež odrážejí především změny v úrovni porodnosti v minulých letech.

V letech 1993 – 2002 se v ČR nejvýznamněji změnila hodnota specifické míry ekonomické aktivity u věkové skupiny 15 – 19 let, když klesla z původních 35,5 % v roce 1993 na pouhých 10 % v roce 2002. U této věkové skupiny také výrazně klesl její podíl na celkové ekonomické aktivitě (z 6,3 % v roce 1993 až na 1,3 % v roce 2002). Trvale klesala specifická míra ekonomické aktivity i u věkové skupiny starší 64 let. U ostatních věkových skupin hodnoty příslušných specifických měr ekonomické aktivity kolísaly s tím, že u věkových skupin 50 – 54 let a 55 – 59 let znamenaly v roce 2002 relativně podstatný nárůst oproti roku 1993 (viz tabulka 5 a graf 2), který byl doprovázen růstem podílu těchto věkových skupin na celkové ekonomické aktivitě (viz tabulka 6). Nárůst specifických měr ekonomické aktivity u věkových skupin 50 – 54 let a 55 – 59 let zřejmě souvisí s posunem věkové hranice pro odchod do důchodu, čímž byla zvýšena i věková hranice pro předčasné odchody do důchodu.

Tabulka 6

Podíl jednotlivých věkových skupin na celkové ekonomické aktivitě (v %)

Věk. skupina	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
15-19	6,3	6,1	4,9	4,1	3,5	3,3	2,8	2,0	1,5	1,3
20-24	10,3	11,0	11,8	12,2	12,4	12,5	12,2	11,9	11,1	10,1
25-29	11,0	10,7	10,7	10,7	10,9	11,5	12,3	13,1	13,5	14,0
30-34	11,2	11,4	11,6	11,7	11,9	12,0	11,5	11,6	11,7	11,9
35-39	14,0	13,3	12,6	11,9	11,4	11,1	11,5	12,1	12,4	12,6
40-44	15,2	14,9	14,7	14,5	14,2	13,7	13,2	12,6	12,2	11,7
45-49	14,2	14,5	14,7	14,8	14,8	14,4	14,3	14,3	14,1	13,9
50-54	9,6	10,1	10,6	11,2	12,0	12,7	12,9	13,3	13,7	13,6
55-59	4,5	4,6	4,9	5,4	5,7	5,7	6,2	6,5	6,9	7,9
60-64	1,9	1,8	1,9	2,0	1,9	1,8	1,7	1,6	1,7	2,0
65+	1,6	1,5	1,5	1,5	1,4	1,3	1,2	1,1	1,1	1,1
celkem 15 +	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Pramen: Trh práce v České republice za roky 1993 – 2002, ČSÚ; vlastní výpočet.

Konkrétní vyjádření dopadu změn ve věkové struktuře populace a dopadu změn ve specifických mírách ekonomické aktivity na pokles celkové míry ekonomické aktivity populace České republiky mezi lety 1993 – 2002 lze zapsat rovnicí:

$$pr^{2002} = pr^{1993} \cdot \sum_i \frac{pr_i^{2002}}{pr_i^{1993}} \cdot w_i^{1993}, \quad (1)$$

kde pr^{2002} a pr^{1993} jsou míry ekonomické aktivity celé populace v daných letech, pr_i jsou příslušné míry ekonomické aktivity podle věku a w_i jsou váhy jednotlivých věkových skupin na celkové populaci starší 14 let (resp. podíly jednotlivých věkových skupin na této populaci). Tuto rovnici pak lze rozepsat následujícím způsobem:

$$pr^{2002} = pr^{1993} \cdot \sum_i \frac{pr_i^{2002}}{pr_i^{1993}} \cdot w_i^{1993}, \quad (2)$$

kde první výraz pravé strany rovnice vyjadřuje právě dopad změn ve věkové struktuře a druhý výraz pravé strany rovnice naopak dopad změn v mírách ekonomické aktivity podle věku. Následující tabulka 7 ukazuje vývoj významnosti obou dopadů na pokles míry ekonomické aktivity celé populace ČR v letech 1993 – 2002.

Tabulka 7

Podíl změn ve věkové struktuře a podíl změn ve specifických mírách ekonomické aktivity na změnách celkové míry ekonomické aktivity (v proc. bodech)

Věková skupina	změna 1993/94		změna 1994/95		změna 1995/96		změna 1996/97		změna 1997/98	
	efekt PP	efekt SEA	efekt PP	efekt SEA	efekt PP	efekt SEA	efekt PP	efekt SEA	efekt PP	efekt SEA
15-19	-0,08	-0,08	-0,12	-0,60	-0,13	-0,38	-0,12	-0,26	-0,11	-0,03
20-24	0,35	0,09	0,36	0,11	0,28	-0,06	0,17	-0,08	0,03	0,06
25-29	-0,14	-0,03	-0,06	0,05	0,07	-0,13	0,18	-0,07	0,31	0,05
30-34	0,12	-0,01	0,18	-0,05	0,11	-0,06	0,05	0,02	-0,05	0,12
35-39	-0,40	0,00	-0,41	-0,03	-0,35	-0,09	-0,27	-0,07	-0,08	-0,13
40-44	-0,14	0,01	-0,14	0,00	-0,18	-0,03	-0,22	0,04	-0,28	-0,04
45-49	0,14	0,02	0,16	-0,04	0,06	0,01	-0,13	0,09	-0,14	-0,11
50-54	0,32	0,00	0,23	0,07	0,28	0,05	0,43	0,04	0,32	0,12
55-59	-0,03	0,10	0,04	0,14	0,11	0,14	0,13	0,06	0,17	-0,16
60-64	-0,03	-0,01	-0,10	0,14	0,01	0,06	-0,04	-0,03	-0,02	-0,07
65+	0,00	-0,02	0,02	-0,06	-0,01	-0,01	0,01	-0,06	0,00	-0,05
celkový příspěvek efektů	0,12	0,06	0,15	-0,26	0,25	-0,49	0,19	-0,33	0,16	-0,23
změna v míře EA	0,18		-0,11		-0,24		-0,14		-0,07	

Věková skupina	změna 1998/99		změna 1999/2000		změna 2000/01		změna 2001/02		změna 1993/2002		
	efekt PP	efekt SEA	efekt PP	efekt SEA	efekt PP	efekt SEA	efekt PP	efekt SEA	efekt PP	efekt SEA	efekt PP + SEA
15-19	-0,09	-0,19	-0,05	-0,46	-0,01	-0,27	-0,01	-0,13	-0,32	-2,80	-3,12
20-24	-0,12	-0,09	-0,26	0,00	-0,31	-0,19	-0,31	-0,33	0,12	-0,43	-0,32
25-29	0,41	0,10	0,40	0,00	0,26	-0,07	0,21	0,03	1,63	-0,07	1,56
30-34	-0,12	-0,18	-0,05	-0,01	0,04	-0,02	0,17	-0,10	0,45	-0,26	0,19
35-39	0,15	0,10	0,20	0,09	0,12	0,01	0,05	0,02	-0,99	-0,10	-1,09
40-44	-0,36	0,08	-0,38	-0,09	-0,32	0,03	-0,27	-0,04	-2,27	-0,04	-2,31
45-49	-0,10	0,01	-0,11	0,04	-0,14	-0,01	-0,20	0,02	-0,46	0,02	-0,44
50-54	0,16	-0,04	0,16	-0,03	0,09	0,10	-0,11	0,03	1,93	0,29	2,22
55-59	0,21	0,10	0,15	-0,05	0,19	0,06	0,29	0,28	1,33	0,61	1,94
60-64	0,00	-0,02	0,02	-0,11	0,04	0,02	0,05	0,16	-0,09	0,13	0,04
65+	0,00	-0,03	0,00	-0,08	0,00	-0,02	0,00	0,00	0,01	-0,32	-0,31
celkový příspěvek efektů	0,13	-0,16	0,07	-0,68	-0,06	-0,37	-0,14	-0,04	1,34	-2,97	-1,63
změna v míře EA	-0,03		-0,61		-0,43		-0,18		-1,63		

Poznámka: efekt PP = podíl změn ve věkové struktuře na změně míry celkové ekonomické aktivity; efekt SEA = podíl změn ve specifických mírách ekonomické aktivity na změně míry celkové ekonomické aktivity.

Pramen: Pohyb obyvatelstva v ČR 1990 – 2002, ČSÚ; Trh práce v České republice za roky 1993 – 2002, ČSÚ; Věkové složení obyvatelstva ČR v roce 2002, ČSÚ; vlastní výpočet.

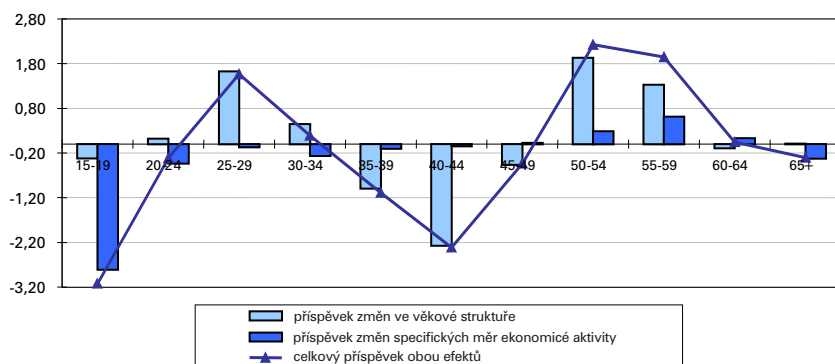
Z tabulky vyplývá, že do roku 1999 byl význam dopadů obou sledovaných efektů na změnu míry celkové ekonomické aktivity relativně srovnatelný a v letech 1995 – 1999 působily tyto efekty dokonce proti sobě, díky čemuž se míra ekonomické aktivity celé populace měnila relativně minimálně. K zásadnějším výkyvům ve specifických mírách ekonomické aktivity v tomto období prakticky nedocházelo s výjimkou míry ekonomické aktivity u věkové skupiny 15 – 19 let. Věková struk-

tura populace se sice měnila výrazněji, dopady změn v početnosti jednotlivých věkových skupin se ale vzájemně kompenzovaly a výsledný efekt byl často menší než v případě celkového efektu změn specifických měr ekonomické aktivity.

V letech 2000 a 2001 došlo k relativně významnému prohloubení negativního efektu změn ve specifických mírách ekonomické aktivity, a to v situaci, kdy celkový dopad změn ve věkové struktuře byl téměř nulový. Důsledkem bylo výraznější snížení míry ekonomické aktivity české populace (mezi roky 1993 a 2002 klesla o 1,63 proc. bodu s tím, že jen mezi roky 1999 a 2001 klesla o 1,01 proc. bodu). Nejvýznamněji k tomuto vývoji přispěla věková skupina 15 – 19 let, což dokládá graf 3. V roce 2002 trend klesání celkové míry ekonomické aktivity pokračoval. Její meziroční pokles byl však v tomto roce mírnější než v předchozím období (v letech 2000 – 2001) a byl tentokrát způsoben zejména zvýšeným negativním efektem změn ve věkové struktuře české populace. Efekt změn ve specifických mírách ekonomické aktivity byl naopak zanedbatelný (viz tabulka 7).

Graf 3

Příspěvky změn ve specifických mírách ekonomické aktivity a ve věkové struktuře na pokles celkové míry ekonomické aktivity v letech 1993 – 2002 (v proc. bodech)

Pramen: ČSÚ a vlastní výpočet.

Jednoznačným závěrem této části analýzy tedy je, že celkový pokles míry ekonomické aktivity mezi roky 1993 a 2002 byl způsoben převážně poklesem specifických měr ekonomické aktivity. Efekt věkové struktury působil naopak spíše pozitivně proti tomuto poklesu, dokázal ho však tlumit jen z části. Pokud by zde ovšem tento pozitivní efekt nebyl, klesla by pravděpodobně celková ekonomická aktivita populace ČR ve vymezeném období o téměř 3 procentní body (proti skutečnému poklesu 1,63 proc. bodů).

Jak bylo již dříve uvedeno, pokles míry ekonomické aktivity v letech 1995 – 1999 byl na rozdíl od následujícího období doprovázen růstem početnosti ekonomicky aktivní složky populace. Její růst byl v tomto období tažen růstem populace starší 14 let a relativně výhodnou věkovou strukturou české populace. Populace starší 14 let (tj. případný potenciál pro pracovní sílu) totiž dosud nebyla dotčena výrazným poklesem porodnosti z 90. let, neboť děti narozené v nejslabších ročnících musejí do věku ekonomické aktivity teprve dospět, a tak početnost populace starší 14 let v průběhu 90. let dokonce rostla. Podobně tomu bylo i v případě populace ve věkové skupině 15 – 64 let. Ve věku nejvyšší intenzity ekonomické aktivity (tj. ve věku 30 – 54 let) byly navíc zastoupeny relativně početné generace. Stručně řečeno, hlavními determinantami růstu ekonomicky aktivní populace byly v le-

tech 1995 – 1999 růst početnosti celkové populace starší 14 let a příznivá věková struktura, jež dokázaly tlumit negativní dopad změn ve specifických mírách ekonomické aktivity. Tento dopad se v tomto období proto projevil „pouze“ v relativně mírném poklesu celkové míry ekonomické aktivity.

V roce 2000 vzrostl význam změn specifických měr ekonomické aktivity ve vývoji početnosti ekonomicky aktivní populace, neboť při vykázaném růstu početnosti populace starší 14 let a při stále relativně příznivé věkové struktuře byl současně zaznamenán pokles početnosti ekonomicky aktivní populace, který byl spojený s významnějším propadem celkové míry ekonomické aktivity. Změna (resp. pokles) v početnosti ekonomicky aktivní populace tak byla tentokrát tažena změnami ve specifických mírách ekonomické aktivity a jen mírně tlumena růstem populace starší 14 let a změnami ve věkové struktuře. V roce 2001 pak došlo k dalšímu poklesu početnosti ekonomicky aktivní populace. Tento pokles byl dokonce vyšší než pokles v roce 2000. V roce 2001 současně došlo k úbytku populace starší 14 let. Vývoj v tomto roce ovšem nelze v kontextu ostatních let srovnávat, neboť za tento rok byla demografická data podrobena revizi na základě výsledků sčítání lidí, domů a bytů (SLDB) v r. 2001. V důsledku této revize došlo ke skokovému snížení početnosti populace, které ovšem neodpovídá populačnímu vývoji v roce 2001, ale odráží jednorázové odstranění chyby, jež se kumulovala na základě nedokonalých populačních bilancí od předchozího SLDB v r. 1991.⁶⁾ Revize věkové struktury v roce 2001 tak způsobila zmíněný pokles populace starší 14 let, a to o 0,07 %, ačkoli nedošlo k žádnému nepříznivému generačnímu posunu a věková struktura byla i v tomto roce relativně příznivá. Vývoj v roce 2002 pak kopíroval vývoj z roku 2000, tj. došlo k meziročnímu poklesu početnosti ekonomicky aktivní populace při současném růstu populace starší 14 let. Na rozdíl od roku 2000 však došlo k mírnému zhoršení věkové struktury ekonomicky aktivní populace.

V budoucnu, v řádu přibližně 5 – 10 let, navíc hrozí další výrazný propad jak v celkové míře ekonomické aktivity, tak v početnosti ekonomicky aktivní populace ČR v důsledku zhoršování věkové struktury české populace. V delším časovém horizontu přitom nelze čekat obrat k lepšímu. Podobně jako nyní stárne celková populace, stárne i populace starší 14 let. Samotný růst populace starší 14 let pak nemusí nutně vést k růstu početnosti ekonomicky aktivní populace při předpokladu neměnnosti téměř všech specifických měr ekonomické aktivity (s výjimkou specifické míry ekonomické aktivity pro věkovou skupinu starší 64 let), a to v případě nevýhodné věkové struktury, tj. pokud je růst populace starší 14 let způsoben především růstem populace starší 64 let. V případě ČR navíc současné populační projekce očekávají nejen stárnutí naší populace, ale současně i populační úbytek, což efekt stárnutí populace ještě zesílí.

Konkrétně, v roce 2002 tvořilo v České republice obyvatelstvo ve věkové skupině 15 – 59 let přibližně 78 % z celkové populace starší 14 let a tato věková skupina se podílela na celkové ekonomické aktivitě 96,9 % s tím, že míra její ekonomické aktivity byla 74,54 %. Míra ekonomické aktivity u věkové skupiny starší 59 let

6) V období mezi sčítáními je věková struktura populace dopočítávána na základě posunu stávajících věkových skupin do vyšších věků a na základě bilancí narozených, zemřelých a stěhování od posledního sčítání. Po provedení nového sčítání se převezme nová věková struktura populace vycházející z tohoto sčítání a v následujících letech se demografické bilance provádějí na základě této nové věkové struktury, která ovšem plně nekoresponduje s věkovou strukturou původně odvozenou na základě demografických bilancí od předchozího sčítání. Protože registrace přirozené měny je v ČR považována za velmi spolehlivou, tak větší část chyby v demografických bilancích, která vznikla během intercensálního období, je tradičně připisována na vrub neúplné registrace migrace. Určitá část chyby v demografických bilancích mezi sčítáními 1991 a 2001 byla také způsobena změnou definice sčítaného obyvatelstva.

byla 8,41 %. Pokud bychom přijali zjednodušující předpoklad, že se specifické míry ekonomické aktivity u takto vymezených věkových skupin nebudou v následujících přibližně 50 letech měnit a pokud využijeme závěry ze střední varianty populační projekce katedry demografie a geodemografie PřF UK, dospějeme k následujícím nepříznivým vyhlídkám.

V roce 2010 klesne podíl věkové skupiny 15 – 59 let na populaci starší 14 let na 72,7 % (tj. pokles o 5 proc. bodů ve srovnání s rokem 2002) a její podíl na celkové ekonomické aktivitě se tak sníží na 95,9 %. Za uvedených předpokladů se celková míra ekonomické aktivity sníží na 56,5 % (tj. o 3,3 proc. bodu ve srovnání s rokem 2002) a počet ekonomicky aktivní populace klesne o 3,1 %. Tento nežádoucí vývoj bude pokračovat i v dalším období (viz tabulka 8). Do roku 2050 by tak celková míra ekonomické aktivity mohla klesnout o 16,0 proc. bodů proti roku 2002, tj. na hodnotu 43,8 % a počet ekonomicky aktivní populace by se mohl snížit o 31,6 % ve srovnání s rokem 2002. Současně bude docházet k trvalému úbytku populace starší 14 let a prohlubování stárnutí populace. V roce 2050 bude téměř vyrovnaný počet osob starších 59 let a počet osob ve věkové skupině 15 – 59 let. I pokud bychom tedy opustili předpoklad stálosti specifických měr ekonomické aktivity a pokud bychom v budoucnu očekávali jejich zlepšení (ačkoli současný vývoj tomu příliš nenasvědčuje), tak vzhledem k nezhodnému výraznému stárnutí populace starší 14 let přesto zaznamenáme podstatný propad v celkové míře ekonomické aktivity a současně významný pokles početnosti ekonomicky aktivní populace. Z toho tedy vyplývá další závěr, že vliv populačního vývoje a věkové struktury na ekonomickou aktivitu naší populace v budoucnu oproti současnosti významně vzroste a bude zřejmě hlavní determinantou vývoje míry ekonomické aktivity a početnosti ekonomicky aktivní složky české populace.

Tabulka 8

Prognóza vývoje ekonomické aktivity populace ČR

	2002 ¹⁾	2010 ²⁾	2020 ²⁾	2030 ²⁾	2040 ²⁾	2050 ²⁾
Počet obyvatel ve věkové skupině 15 – 59 let – změna proti předchozímu období (v %)	6678,0	6406,5 -4,07	5903,2 -7,9	5546,7 -6,0	4805,1 -13,4	4294,4 -10,6
Počet obyvatel ve věkové skupině 60+ let – změna proti předchozímu období (v %)	1917,8	2405,3 25,42	2849,3 18,5	3145,5 10,4	3630,1 15,4	3727,8 2,7
Celkový počet populace 15+ – změna proti předchozímu období (v %)	8595,8	8811,8 2,51	8752,5 -0,7	8692,2 -0,7	8435,2 -3,0	8022,2 -4,9
Podíl věkové skupiny 15 – 59 na populaci 15+ (v %)	77,7	72,7	67,4	63,8	57,0	53,5
Podíl věkové skupiny 60+ na populaci 15+ (v %)	22,3	27,3	32,6	36,2	43,0	46,5
Počet ekonomicky aktivní populace ve věkové skupině 15 – 59	4977,7	4775,3	4400,2	4134,4	3581,6	3201,0
Počet ekonomicky aktivní populace ve věkové skupině 60+	161,3	202,4	239,7	264,6	305,4	313,6
Celkový počet ekonomicky aktivní populace – změna proti předchozímu období (v %)	5139,1	4977,7 -3,1	4639,9 -6,8	4399,1 -5,2	3887,0 -11,6	3514,6 -9,6
Celková míra ekonomické aktivity	59,8	56,5	53,0	50,6	46,1	43,8

1) Údaje k 1. 7. – skutečnost.

2) Údaje k 31. 12. daného roku.

Pramen: Trh práce v České republice za roky 1993 – 2002, ČSÚ; Věkové složení obyvatelstva ČR v roce 2002, ČSÚ; Projekce obyvatelstva ČR do roku 2050, katedra demografie a geodemografie PřF UK, 2002; vlastní výpočet.

V současnosti se často diskutuje otázka zvyšování věku při odchodu do důchodu jako jedno z možných řešení nepříznivých dopadů stárnutí české populace na ekonomickou aktivitu. Při naplnění zde prezentovaných očekávaných scénářů o populačním vývoji by však ani zvýšení věkové hranice pro odchod do důchodu na 65 let pro obě pohlaví nevedlo k podstatnějšímu zvýšení celkové míry ekonomické aktivity. Pokud bychom např. předpokládali, že zavedení důchodové hranice 65 let by vedlo k takovému zvýšení specifických měr ekonomické aktivity u věkových skupin 55 – 59 let a 60 – 64 let, že by specifická míra ekonomické aktivity u věkové skupiny 15 – 64 let zůstala na stejné úrovni jako byla v roce 2002 u věkové skupiny 15 – 59 let, tj. na úrovni 75,04 % a že specifická míra ekonomické aktivity u věkové skupiny starší 64 let by dosahovala své maximální úrovně z let 1993 – 2002, tj. 6 % (údaj z roku 1993), celková míra ekonomické aktivity by do roku 2050 přesto výrazně klesla, a to o téměř 11 proc. bodů ve srovnání s rokem 2002 (na 49,1 %).

4. Závěr

Populační vývoj České republiky je po roce 1989 charakteristický převážným poklesem porodnosti a trvalým poklesem úmrtnosti, což má dalekosáhlé dopady na věkovou strukturu naší populace. Od roku 1994 navíc zaznamenáváme větší počet zemřelých než narozených, což vede k tzv. úbytku obyvatel přirozenou výměnou, jenž je pouze z části kompenzován migrací (s výjimkou roku 2001).

Z pohledu současné ekonomické aktivity je tento populační vývoj relativně příznivý. Zatíženost produktivního obyvatelstva závislými osobami je relativně nízká, ve věku nejvyšší intenzity ekonomické aktivity jsou početně silné generace a podíl osob v produktivním věku na celkové populaci od počátku 90. let minulého století nepřetržitě roste. Do roku 1999 díky těmto skutečnostem rostl i počet ekonomicky aktivního obyvatelstva. V letech 2000 a 2001 však došlo k jeho poklesu, ačkoli podmínky populačního vývoje se nezměnily. V letech 1994 – 2002 navíc trvale klesala míra ekonomické aktivity české populace z počátečních 61,60 % v roce 1994 na konečných 59,79 % v roce 2002. Za tímto vývojem stály změny ve specifických mírách ekonomické aktivity, resp. jejich převážný pokles. Největší propad zaznamenala specifická míra ekonomické aktivity u věkové skupiny 15 – 19 let a vliv této věkové skupiny na pokles celkové ekonomické aktivity naší populace byl také prokazatelně nejvýznamnější. Pokles specifických měr ekonomické aktivity dokázal příznivý populační vývoj tlumit jen z části, a proto byl ve sledovaném období zaznamenán zmiňovaný pokles v míře ekonomické aktivity o celkových 1,63 proc. bodu.

V následujícím období lze očekávat další výraznější propad v míře ekonomické aktivity stejně jako pokles v početnosti ekonomicky aktivní složky české populace. Tento vývoj bude důsledkem očekávaného výrazného zhoršení věkové struktury našeho obyvatelstva. Během několika let dojde k přesunu početně silných generací do důchodového věku a počet osob v důchodovém věku tak začne prudce stoupat, zatímco počet obyvatelstva v produktivním věku bude klesat. Počty osob v poproduktivním věku připadající na jednu osobu ve věku ekonomické aktivity se významně zvýší, a to i při případném dalším zvýšení důchodové hranice. I při optimistických očekáváním ohledně vývoje specifických měr ekonomické aktivity tak bude zřejmě docházet k trvalému poklesu celkové míry ekonomické aktivity české populace, jež se po roce 2040 bude s největší pravděpodobností pohybovat pod hodnotou 50 %. Trvalý pokles míry ekonomické aktivity bude doprovázen výrazným propadem v počtu ekonomicky aktivní složky populace, což se zřejmě významně projeví i v relaci mezi zaměstnanou a nezaměstnanou částí ekonomicky aktivní populace. Lze totiž předpokládat, že nedostatek pracovních sil povede

k podstatnému snížení nezaměstnaných osob a současně i k určitému poklesu míry nezaměstnanosti.

Důsledky reálně předpokládaného vývoje českého obyvatelstva (jeho úbytky a trvalé zhoršování věkového složení) se neprojeví pouze v poklesu potenciálních pracovníků a ve snižování míry ekonomické aktivity. Jeho důsledky se budou dotýkat všech sfér sociálního a ekonomického vývoje. Nejzřetelněji se projeví v často diskutovaném fungování stávajících systémů sociálního a zdravotního zabezpečení, neboť ty vznikaly za zcela jiných demografických podmínek. V rámci staršího obyvatelstva bude nejintenzivněji růst počet osob v nejvyšších věkových skupinách, které systémy sociálního a zdravotního zabezpečení zatěžují nejvíce. Současný systém průběžného financování důchodů se tak vzhledem k očekávaným proporcím mezi produktivní a poproduktivní složkou stane neudržitelným. Jeho zachování by totiž kladlo nepřiměřené nároky na sociální systém. Výraznější nárůst sociálních odvodů by podobně jako růst daní mohl vést k narušení trhu práce a k růstu šedé ekonomiky. Změny v demografické struktuře české populace budou mít navíc dopady např. i na úspory, neboť míra úspor se značně liší podle věku (mladí lidé spoří nejméně, zatímco nejvíce spoří lidé v předdůchodovém věku). Často se v souvislosti se současným a očekávaným populačním vývojem hovoří i o hrozící hospodářské stagnaci. Protože poroste podíl seniorů na celkovém počtu obyvatel, změní se významně také skladba spotřebitelské poptávky atd. Podobné vyhlídky má však i většina evropských zemí, jejichž současný populační vývoj je analogický s populačním vývojem ČR.

Literatura

Bálek, A.: Problémy sociálně ekonomického vývoje České republiky v období 1996 – 2006. Praha, Národohospodářský ústav Josefa Hlávky 1996 (studie č. 1).

Bloom, D. E., Freeman, R. B.: Population Growth, Labor Supply, and Employment in Developing Countries. London, NBER 1986, Working Paper No. 1837.

Genre, V., Gómez-Salvador, R.: Labour Force Developments in the Euro Area Since the 1980s. Frankfurt/M, ECB 2002, Occasional Paper Series No. 4.

Kretschmerová, T., Šimek, M.: Populační prognóza České republiky do roku 2030. *Demografie*, 2000, č. 3, s. 183–192.

Kučera, T., Kučerová, O., Opara, O., Schaich, E.: *New Demographic Face of Europe*. Heidelberg, Springer 2000.

The Macroeconomic and Financial Implications of Ageing Populations. Basel, Bank for International Settlements 1998.

Miles, D.: Modelling the Impact of Demographic Change upon the Economy. Cambridge, MA, CEPR 1997, Discussion Paper No. 1762.

Pavlík, Z., Rychtaříková, J., Šubrtová, A.: *Základy demografie*. Praha, Nakladatelství ČSAV 1986.

Pohyb obyvatelstva v České republice, roky 1990 – 2002. Praha, Český statistický úřad.

Populační vývoj České republiky 1990 – 2002. Praha, katedra demografie a geodemografie PŘF UK 2002.

Projekce obyvatelstva ČR do roku 2050. Praha, katedra demografie a geodemografie PŘF UK 2002.

Rabušic, L.: *Česká společnost stárne*. Brno, Masarykova univerzita 1995.

Roubíček, V.: Základní problémy obecné a ekonomické demografie. Praha, VŠE 1996.

Stav a pohyb obyvatelstva v roce 2002. Praha, Český statistický úřad 2003.

Trh práce v České republice za roky 1993 – 2002. Praha, Český statistický úřad 2003.

Večerník, J., Matějů, P. a kol.: *Zpráva o vývoji české společnosti 1989 – 1998*. Praha, Academia 1998.

Věkové složení obyvatelstva České republiky v roce 2001 a 2002. Praha, Český statistický úřad 2002, 2003.

Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2002. Praha, Český statistický úřad 2003.

DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT AND CZECH LABOUR SUPPLY IN 1993 – 2002 AND FUTURE PROSPECTS UP TO 2050

Radka RUTAROVÁ, Czech National Bank, Na Příkopě 28, CZ – 115 03 Prague 1
(e-mail: Radka.Rutarova@cnb.cz).

Abstract:

The main object of this paper is to explain the significance of the key factors which determined the labour force of the Czech population in the period 1993 – 2002. These key factors are the age structure irregularities and the changes in the labour force participation rates by age. The first part is focused on the description of the demographic development in the Czech Republic. The second one contains the analysis of the Czech labour force. The changes in the labour force participation rates by age had negative effect, while age structure irregularities had positive effect on labour supply in 1993 – 2002. But it is possible that in the near future the age structure will become worse because of the ageing of the Czech population. For this reason the expected demographic development of the Czech population up to 2050 and its implications for future labour supply of the population are also discussed in this paper.

Keywords: ageing, demographic development, labour force participation, labour market, labour supply, population forecast

JEL Classification: J11, J22